

РИТОРИЧНІ ВПРАВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті з'ясовано роль та місце риторичних вправ і завдань у процесі формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів; розроблено систему вправ і завдань з риторики української мови, що сприяє опануванню риторичних відомостей і формуванню професійно важливих мовно-риторичних умінь студентів ОКР «бакалавр» напрямку підготовки «Початкова освіта».

Ключові слова: риторика, риторичні вправи та завдання, риторичні вміння, комунікативна компетентність, учителі початкових класів.

Постановка наукової проблеми та її значення. Виняткова роль у професійній діяльності вчителя початкових класів належить усному слову як важливому засобу переконання, позитивного впливу на особистість. Підготовка майбутніх педагогів до комунікативної діяльності передбачає формування в них комплексу комунікативних умінь і навичок, необхідних не лише для успішної професійної діяльності, але й участі в різних сферах життя суспільства. З огляду на це зростають вимоги до загальної та професійної культури вчителя, до рівня його фахової підготовки. За сучасних умов риторична культура як елемент педагогічної культури вкрай необхідна людині будь-якого профілю. Але особливо ця потреба актуальна для тих, чия професія безпосередньо пов'язана зі спілкуванням, налагодженням ефективної взаємодії з колегами та учнями.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У працях провідних українських науковців розроблено основні проблемні питання теорії й практики педагогічної комунікації (І. Зязюна, А. Капської, О. Мороза, М. Пилинського, Г. Сагач, Н. Тарасевич). Зокрема, фундаментально обґрунтовано теоретичні засади риторики як науки та педагогічні засади ефективності риторичної діяльності (Н. Голуб, Л. Мацько, О. Мацько, Ю. Рождественський, Г. Сагач, І. Шведов). Питанню вивчення структури риторичної діяльності та її основних етапів присвячені праці В. Аннушкіна, Н. Безменової, С. Гурвича, Є. Ключова. Важливі доробки А. Капської, А. Михальської, О. Мурашова, Л. Савенкової, О. Юніної з проблем педагогічної риторики. Методичні рекомендації з формування риторичних умінь розроблені Д. Александровим, Н. Бабич, Д. Вагаповою, М. Єрастовим, М. Кохтевим, Х. Леммерманом, А. Первушиною, П. Сопером, Є. Тягнирядно, В. Шейновим. Проте проблеми комунікативно-риторичної компетентності вчителя початкових класів у наукових працях висвітлені недостатньо, що й зумовило вибір теми дослідження.

Мета і завдання статті. Елементи риторичної підготовки не об'єднані цілісною концепцією – вони частково представлені в окремих навчальних дисциплінах, які окреслені елементи розглядають як другорядні і не надають їм особливого значення. Тому мета статті – з'ясувати роль та місце риторичних вправ і завдань у процесі формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів; розробити систему вправ і завдань з риторики української мови, що сприяє опануванню риторичних відомостей і формуванню професійно важливих мовно-риторичних умінь студентів ОКР «бакалавр» напряму підготовки «Початкова освіта».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Комунікативна компетентність – це сукупність знань, умінь і навичок ефективного спілкування. З давніх-давен цю функцію виконує риторика як наука про красномовство [7, с. 3].

Риторика має за мету виробити вміння виголосити промову, будувати розгорнений монолог із фахової проблематики і переконливо його виголосити, аргументовано дискутувати, природно вести цікаву бесіду чи конструктивний діалог, не відчуваючи браку слів, знайти своє місце у полілозі, ненав'язливо підтримувати розмову або непомітно чи невимушено вийти з неї, доречно зауважити чи просто шляхетно звернутися до співрозмовника або слухачів і при цьому не тільки самому відчувати задоволення, а й дарувати його іншим, бездоганно володіючи мовою, маючи гарне чуття і смак до мови.

Готовність майбутнього вчителя початкової школи до комунікативної (мовленнєво-риторичної) діяльності вимагає необхідних знань, умінь і навичок з педагогічної риторики, різноманітних форм, методів і прийомів її вираження, які допоможуть реалізувати перехід від авторитарної мовленнєвої діяльності педагога до орієнтованої на супровід і підтримку молодших школярів, тобто майбутній педагог має оволодіти *мовленнєво-риторичною компетентністю* – здатністю та реальною готовністю свідомо створювати, виголошувати, аналізувати ексклюзивно педагогічно спрямовані тексти мовленнєвого і риторичного жанрів для гармонійного розв'язання навчально-виховних завдань початкової школи.

Комплексну програму формування готовності до мовленнєво-риторичної діяльності реалізують у навчальному курсі «Основи риторики в початковій школі» для студентів ОКР «бакалавр» напряму підготовки «Початкова освіта».

Для цього розроблено систему вправ з риторики української мови, що сприяє опануванню риторичних відомостей і формуванню професійно важливих мовно-риторичних умінь. З огляду на специфіку навчальної дисципліни, вправи класифіковано за організаційною ознакою: підготовчі, тренувальні, творчі й аналітичні. Дібрано вправи та завдання для аналізу під час аудиторних занять і самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни «Основи риторики в початковій школі».

У практичному курсі майбутні педагоги формують професійні вміння та навички, вивчають і аналізують фрагменти з промов видатних педагогів, учених, письменників, оволодівають низкою прийомів: як працювати риторіві над своїм мовленням, як готувати промову, будувати, виголошувати її, як зацікавити слухача і самому стати зацікавленим слухачем. У процесі реалізації курсу студенти виконують різні професійно зорієнтовані вправи, які сприяють розвиткові й зміцненню риторичних навичок, умінь і здібностей. Підготовчі вправи формують уміння визначати назву виступу, формулювати мету, головну думку, моделювати аудиторію, добирати й опрацьовувати матеріал.

Наприклад: підготувати та виголосити промову за вибраним афоризмом (3–5 хв.). Виступ ілюструвати прикладами з життя. Підготувати до виголошення промову на одну із запропонованих тем («Аборт: проблема вибору»; «Чи потрібний коханням закон? (цивільні й традиційні шлюби)»; «Еміграція – зрада Батьківщини?»; «Чи можлива дружба між чоловіком і жінкою?»; «Чи існує жіноча дружба?»; «Справжнє кохання – раз у житті?») (2–3 хв.), виступ на батьківських зборах у початковій школі (7–10 хв.), вітальну й подячну промови мамі (татові) до дня народження, улюбленому вчителю, промову на зустрічі з однокласниками (3–5 хв.), прощальну промову однокурсникам на врученні дипломів, похвальну промову навчальному закладу; тости, присвячені найкращому другові або незнайомій людині, до якої Ви випадково потрапили на ювілей; вибрати одне із тверджень. Інший різновид завдань передбачає підтвердження або спростування певної тези, використовуючи індуктивний хід думки (від аргументу до факту) та засоби гумору, сатири, сарказму (*Жінки шкідливі для здоров'я! Чоловіки – великі діти! Нікому не вір, і тебе ніхто не зрадить! Чим більше пізнаю людей, тим більше я люблю тварин!*).

Окреслені вправи дають змогу студентам вести розгорнутий монолог, конструктивну, ефективну бесіду на будь-яку тему з позицій культурної, високоосвіченої людини; володіти полемічним мистецтвом, культурою діалогу та полілогу (диспут, полеміка, дискусія), етикою оратора; сформувати основи мовленнєвої культури; вдосконалити техніку мовлення; розвинути логічне мислення.

Поміж форм організації навчання мовленнєво-риторичної діяльності виокремлюємо традиційні та інноваційну – тренінг. Під тренінгом розуміємо таку форму організації навчання, яка ґрунтується на інтерактивних методах групової роботи, спрямовану на особистий і професійний розвиток майбутнього педагога, шляхом набуття аналізу і переоцінки ним власної мовленнєво-риторичної діяльності в процесі групової взаємодії.

Варто запропонувати майбутнім учителям початкової школи висвітлити тему «Риторика в житті людини», використавши як опорні моменти цитатного плану прислів'я та приказки. В якому порядку варто розташувати ці вислови (*Плете, що слина до губи принесе. Наговорив*

чотири міхи чорної вовни, та всі неповні. Умій сказати, умій і замовчати. Слово старше, ніж гроші. Не кажи – не вмію, а кажи – навчусь. Добре слово варте завдатку. Умієш говорити – умій слухати. Що скаже – неначе зв'яже. Або розумне казати, або зовсім мовчати. Більше слухай, менше говори. Шабля ранить тіло, а слово – душу. Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова – завзятих ворогів).

Для формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи варто застосовувати проектні методи навчання. Наприклад, презентація «Шевченкове слово живе», «Учитель початкових класів» (згрупуватися по 3–4 студенти) або ж дискусія на сучасну актуальну тему (можна згрупуватися по 2–3 студенти).

Вправа «Письменники». Робота в малих групах. Студенти складають тексти, в яких усі слова починаються з однієї літери. Завдання: обрати будь-яку літеру українського алфавіту й створити твір на будь-яку запропоновану вчителем або власну тему. Наприклад, невелике оповідання жахів «Чорна черепаха», детективну розповідь «Підкинута парасоля» або ліричний вірш «Летіло літо», есе «Гучний гуртожиток». Оцінюється оригінальність, дотепність, логічна зв'язність і багатство словникового матеріалу. Пропонуємо авторські тексти, які студенти підготували на практичних заняттях:

– *Соня спить солодким сном, Сниться Соні світлий сон: Семеро смішних слоненят Соні співанку співати спішають. Сам соловей солістом став! Сом старий сопілкою свистав, Соні смішно-смішно стало, Світанкове сонце Соню стрічало (Чемерецько Наталія, студентка 4 курсу);*

– *Пополудню павучок Пилипко, подумавши, поповз по павутинці по полуниці. Проповз півпавутинки, побачив Павучиху Пустунку. Подумав, посидів, подивився, поліз по павутинці привітати подругу. Павучок підповз, привітався. Приятелі приязно поспілкувалися. Побачивши привітність Пустинки, павучок посміхнувся. – Пані Павучихо, – промимрив, – прошу покірно, полізьмо по павутинці по полуниці. Подумавши, Пустунка погодилася. Позбиравши полуниці, павучок почав пригощати павучиху. Потім поважна пані почала пригощати павучка полуницею. Павук – павучиху, павучиха – павука... продовжували пригощатися, поки полудень пройшов (Пуш Ірина, студентка 4 курсу);*

– *Сказала сорока сороці старій, Скоріше скликай сороченьят своїх. Сьогодні скрекочу, співаю сонет, Словом сказати – спокійний сюжет. Стільці свої ставте, сміливо сідайте, Сльози солоні скоріше сховайте, Серце співає солодкі слова, Сценарій складала старенька Сова. Сьогодні солістку сонце стрічає, Сонних сусідів сорока скликає. Сцена спалахує світлом софіт, Сорока співає, схвильований світ (Зібер Алла, студентка 4 курсу). Такі тексти можна використовувати на уроках української мови та літературного читання як навчально-виховні.*

Задекларовані вправи формують риторичні вміння й навички майбутніх учителів початкової школи; надають змогу виробити

індивідуальний образ автора, власний ораторський стиль; вчать розуміти й виявляти риси національної специфіки виступів та риторичних текстів із скарбниці українського красномовства.

Крім класичних, ефективними методами і прийомами формування у майбутнього вчителя початкової школи готовності до мовленнєво-риторичної діяльності виявилися такі специфічні: рольові та ділові ігри, словесна дія, мікровиступи на визначену професійно орієнтовану тему, дискусія, риторичний аналіз усних і письмових педагогічних текстів, риторичні ігри-імпровізації, риторико-педагогічні задачі, риторичні вправи, риторичний відеопрактикум, декламаційний практикум, складання власного мовленнєво-риторичного портрету тощо.

1. Вправа для розвитку усного мовлення. *«Агітаційна тема»* з виступом до 4 хвилин (на вибір студента): Фільм, який треба переглянути; Книга, яку варто прочитати; Як позбавитися шкідливої звички; Нам потрібні милосердні люди; Юні водії небезпечні; Сон повинен бути достатнім; Як обрати гарну професію; Дорога річ себе виправдає; Не шкодуйте грошей на адвоката.

2. Вправа для розвитку усного мовлення. *«Пояснювальна тема»* з виступом до 4 хвилин (на вибір студента): Як стати справжнім учителем? Як організувати навчально-наукову роботу у вищому навчальному закладі? Як можна позбавитись шкідливої звички? Як вести здоровий спосіб життя? Як поводитись серед інших людей? Як користуватися Інтернетом?

3. Вправа для розвитку усного мовлення. *«Описова тема»* з виступом до 4 хвилин (на вибір студента): Моє улюблене заняття; Моя сім'я; Мій улюблений актор (артист); Корисний побутовий прилад; Моя улюблена тварина.

4. Вправа для розвитку усного мовлення. *«Біографічна тема»* з виступом до 4 хвилин (на вибір студента): Дивний характер; Гарний педагог; Вихователь від Бога; Християнський мученик; Репресований письменник; Улюблений педагог-науковець; Життя улюбленого актора чи співака; Мій собака; Моє розуміння величі людини.

5. Вправи для розвитку усного мовлення. *«Практика виховання і самовиховання оратора»*: Як зацікавити людей; Якщо ви не праві, визнайте це; Будьте доброзичливими, навіть критикуючи опонента; Створюйте людям гарну репутацію; Думайте про краще в людях: «Прощайте борги боржникам вашим»; Будьте сміливими й упевненими в собі; Не думайте про дрібниці, перестаньте турбуватися; Зважайте на неминуче; Пам'ятайте, у цьому світі можливе все; Якщо ви хочете отримати щонебудь, пожертвуйте чимось; Якщо ви хочете отримати все, пожертвуйте всім; Пам'ятайте: того, хто працює, спинити неможливо; Не жалкуйте за молоком, яке вже розлилося.

Такі завдання формують у вчителів початкових класів риторичну культуру. Під час виконання вправ виникає доброзичливе ставлення до

співрозмовників, слухачів; адекватна кінесика; ефективна техніка мовлення; висока культура мови; актуальність теми спілкування; логічність викладу; образність; новизна інформації; єдність форми і змісту; позитивна енергетика промовця; впевненість.

Закцентуємо увагу на тому, що зміна традиційної мовленнєвої поведінки майбутнього вчителя початкової школи на мовленнєво-риторичну діяльність – складний і тривалий процес. Саме рефлексія майбутнього вчителя дозволяє виявити усталені стереотипи, установки й упередження. Для діагностики рівня готовності до мовленнєво-риторичної діяльності майбутньому вчителю початкової школи варто застосовувати серед традиційних методів дослідження метод відеозапису. *Відеозапис* визначаємо як метод, що передбачає створення навчальних відеоматеріалів та їх застосування з метою аналізу, оцінювання мовленнєво-риторичної діяльності майбутнього педагога та удосконалення його учительсько-ораторської майстерності. Перегляд проведеного уроку, виховного заходу, виступу на батьківських зборах у відеозаписі дає справді безцінний зворотний зв'язок. Саме перегляд та аналіз відеозаписів сприяють формуванню ораторської майстерності, готовності вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності.

Велике значення мають також і письмові самостійні роботи під час вивчення курсу «Основи риторики в початковій школі», за допомогою яких у майбутніх фахівців формується та розвивається писемне мовлення. Для цього варто підготувати письмово повідомлення на морально-етичну тему, наприклад: «Добро і зло в професійній діяльності педагога», «Краса врятує світ, а я люблю потворність», «Зовнішня культура оратора», «Світ очима дитини», «Як зробити життя цікавим» тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкових класів охоплює знання, вміння і навички, сформовані в процесі фахової підготовки. Комунікативна компетентність учителя початкових класів – це система внутрішніх ресурсів ефективного вирішення фахових завдань, а саме: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок; вона певним чином пов'язана з цілісністю особистості. Тому сучасний учитель початкових класів має бути високоосвіченою, професійно компетентною особистістю. Перспективу дослідження вбачаємо у виокремленні системи інноваційних вправ і завдань для формування мовленнєво-риторичної компетентності молодших школярів.

Список використаної літератури

1. Абрамович С. Д. Риторика / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – Львів : Світ, 2001. – С. 9–24.
2. Вандишев В. М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять : навч. посіб. / В. М. Вандишев. – К. : Кондор, 2003. – 264 с.
3. Гурвич С. С. Основи риторики / С. С. Гурвич, В. Ф. Погорілко, М. А. Герман. – К., 1988. – 248 с.

4. Каньоса П. С. Риторика : навч. посіб. / П. С. Каньоса. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. – 207 с.
5. Колотілова Н. А. Риторика : навч. посіб. / Н. А. Колотілова. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 232 с.
6. Мамчур Л. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в умовах ВНЗ / Л. Мамчур // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2010. – № 2. – С. 99–104.
7. Науменко В. О. До уроків риторики в початкових класах : метод. посіб. / В. О. Науменко, М. Д. Захарійчук. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 128 с.

Гудыма Наталия. Риторические упражнения как средство формирования коммуникативной компетентности будущих учителей начальных классов. Подготовка будущих педагогов к речевой деятельности предполагает формирование у них комплекса коммуникативных умений и навыков, которые являются одновременно составляющей их личности и необходимы не только для успешной профессиональной деятельности, но и для участия в различных сферах жизни в обществе. В статье определены роль и место риторических упражнений и заданий в процессе формирования коммуникативной компетентности будущих учителей начальных классов; разработана система упражнений и заданий по риторике украинского языка, которая способствует овладению риторическими сведениями и формированию профессионально важных культурно-риторических умений студентов образовательно-квалификационного уровня «бакалавр» направления подготовки «Начальное образование». На практических занятиях по основам риторики в начальной школе у студентов должны быть сформированы следующие коммуникативные умения: вести развернутый монолог по профессиональной подготовке; на высоком вербальном и невербальном уровне вести эффективную, конструктивную беседу на любую тему; владеть полемическим искусством, этической культурой конструктивного диалога и полилога (диспут, полемика, дискуссия).

Ключевые слова: риторика, риторические упражнения и задания, риторические умения, коммуникативная компетентность, учитель начальных классов.

Hudyma Nataliia. Rhetorical Exercises as a Means of Forming Future Primary School Teachers' Communicative Competence. The process of preparing future teachers for speech activity involves the formation of their communicative skills, which are the part of their identity and are important not only for successful professional activity, but also for participation in various spheres of life in the society. The article determines the role and place of rhetorical exercises and tasks in the process of developing communicative competence of primary school teachers. The author has worked out the system of exercises and tasks promoting the acquisition of basic knowledge in rhetoric and the formation of professionally important linguistic and rhetorical skills of the students-bachelors specialising in primary education. The practical classes in Basics of Rhetoric in Primary School facilitate development of the following students' communicative skills: to conduct a monologue on professional topics; to conduct an effective, constructive conversation on any topic, using verbal and non-verbal means; to acquire the skills of the polemic art, to have background knowledge of ethical culture of constructive dialogue and polylogue (debate, polemics, discussion).

Key words: rhetoric, rhetorical exercises and tasks, rhetorical skills, communicative competence, primary school teachers.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2017